

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע י

פרשת וירא, תשס"ד
מספר 522מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה

הקורא את סיפור העקידה בדורנו,¹ רואה בעיה מוסרית בנכונות של אברהם להקריב את בנו. תמיהה דומה קיימת בפרשנות ימי הביניים,² אך אינה מצויה כמעט בפרשנות חז"ל המוקדמת,³ ולא בכדי. המאמין שהחיים ניתנו מאלוקים, מאמין שזכותו גם ליטלם בכל דרך שיבחר, "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מברך" (איוב א: כא), ולכן היאמר חומר ליוצרו מה תפעל?⁴

כדי לחדד את הרעיון, נמשיל את בקשת אלוקים מאברהם, להבדיל בין קדש לחול, לבקשתו של פרנץ קפקא לשרוף את כתביו, פרי רוחו, לאחר מותו. אילו מילא מקס ברוד ידידו את צוואתו, וכי היה אפשר בכלל להעלות השגות מוסריות נגד התנהגות קפקא וברוד? אדרבה, השאלה המוסרית היחידה המתבקשת היא האם נכון עשה ברוד כאשר הפר את צוואתו המפורשת של המת. כמובן, אי אפשר להשוות השמדת יצירה כתובה לנטילת חיי אדם, ופחות מזה ניתן להשוות את תוקפה של התביעה האלוקית לכוחה של משאלה אנושית.

אין הדברים שאמרנו באים להפחית מגודל הניסיון. אילו היה אלוקים נוטל את חיי יצחק בטרם עת, כפי שעשה לבני איוב, עדיין היה קשה לאברהם לקבל באהבה את הגזירה, על אחת כמה וכמה, כאשר הוא צריך לקפד את חיי יצחק כמו ידיו, והביקורת במקורות הקדומים היא בדרך כלל על יכולתו להתגבר על רחמי האב כלפי בנו. אלא שהאפשרות לעתור לרחמי הא-ל אינה קיימת למעשה אצל אברהם לאחר הוויכוח על החרבת סדום ועמורה, כי התברר לו שאין רחמי האדם גדולים מרחמי הבורא.

הניסיון קשה על אברהם מכוחם של גורמים נוספים, שעל שניים מהם אנו מבקשים לעמוד כאן. גורם אחד נזכר במדרש חז"ל, ששם בפי אברהם טענה נגד הא-ל לאחר שעמד בניסיון (בראשית רבה, מהדורת תיאודור - אלבק ט, יד):

'ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יִרְאֶה' (כב: יד) - ר' ביבי רבה בשם ר' יוחנן: אמר לפניו: רבון כל העולמים, משעה שאמרת לי "קח נא את בנך את יחידך" (כב: ב) היה לי להשיב: אתמול

¹ ראה לאחרונה בקובץ המאמרים **אברהם אבי המאמינים**, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ב, במקומות אחדים, וכן במאמרו של אלן דרשביץ, **בשערי משפט** (גליון פרשת שבוע), פרשת וירא, תשס"ג.

² התלבטות הפרשנים בנושא זה, כמו בנושאים רבים אחרים, אינה תמיד עניינית אלא פולמוסית. ראה פרק המבוא בקובץ **אברהם אבי המאמינים**.

³ דוד שפרבר הביא שתי דוגמאות מפיוטי ארץ ישראל במאות הששית – השמינית, שבהם מובעת ביקורת על אברהם על כך שלא ביקש רחמים, אך לא פירשו שאברהם היה צריך לסרב למעשה. ראה מאמרו "הופעתה של שרה בסצינת העקדה באמנות הישראלית" בקטלוג התערוכה 'אך בכי האם יחי לעולמים', אוניברסיטת בר אילן, תשס"ג. הפיוטים מבוססים על מדרשי חז"ל ובאחד מהם נאמר: לעתיד לבא ישגר הקב"ה את אברהם לפייס את ישראל עמו, ואומר להם: בתי קבלי פיוסין מלפני המקום, אומרת לו: ממך אקבל פיוסין, שלא חסתה על בנך יחידך? (ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים (בובר), נוסח א פרשה א, ד"ה ליהודים היתה אורה).

⁴ למעשה אברהם יכול 'להצדיק' את התביעה האלוקית: בן שנולד בנסי נסים, תוך שידוד מערכות הטבע, מן הראוי שיצא מן העולם בדרך של קדושה, כעלות מלאך בלהב אש, ולא כמות כל האדם.

אמרת לי "כי ביצחק יקרא לך זרע" (כא:יב), עכשיו את אמרת לי: "קח נא", חס ושלום לא עשיתי כן, אלא כבשתי רחמי לעשות רצונך.

הווה אומר: יש כביכול בעיה בהתנהגות אלוקים משום שנתן מתנה וחזר ונטלה, אף שמקבל המתנה לא חטא כלפיו ולא סיפק כל עילה לביטול המתנה. הניסיון מתעצם אם כן, משום שהייתה לאברהם עמדת מיקוח מוסרית, לא כלפי עצם נטילת חיי יצחק, אלא כלפי נטילתם בטרם התממשה ההבטחה האלוקית הכרוכה בהם. אך אברהם לא השתמש בטענה זו כנגד הא-ל, אלא קיבל בתום לב את אדנותו המוחלטת, כמי שיכול להעניק ללא תנאי אך גם ליטול ללא סיבה.

גורם שני המגביר את הניסיון נזכר במדרש נוסף (בראשית רבה, מהדורת תיאודור - אלבק נו, יב):
אמר ר' אחא: אף את לפניך שיחות, אתמול אמרת לי "כי ביצחק יקרא לך זרע" (ברא' כא:יב), וחזרתה ואמרת לי "קח נא את בנך את יחידך" (ברא' כב:ב), ועכשיו את אומר לי "אל תשלח ידך אל הנער"! (ברא' כב:יב) אמר לו הקב"ה: אברהם, "לא אחלל בריתי" (תהלים פט לה), "ואת בריתי אקים את יצחק" (ברא' יז כא), בשעה שאמרתי לך "קח נא את בנך" וגו', "ומוצא שפתי לא אשנה" (שם לה); כך אמרתי לך: שחטהו? לא, "העלהו"! אסיקתינה - אחתינה.

לפי מדרש זה, הטענה שמעלה אברהם היא: חוסר העקביות בהנהגת הא-ל, שמשנה כביכול את דעתו חדשות לבקרים. אלוקים עונה, שבטעות סבר כך אברהם, ולמעשה לא זו אלוקים באף שלב מדעתו ומהבטחתו.

כדי להבין מדרש זה עלינו לשים לב לעניין לשוני: דרישת אלוקים התבטאה במלים "והעלהו לעלה", כשהמושא הנוסף, 'עולה', נקשר לנשוא 'והעלה' בעזרת אות היחס ל', וביטוי זה נתפש על ידינו אוטומטית כמכוון להקרבת יצחק כקרבן עולה. אלא שניסוח זה הוא ניסוח חריג: בעשרות מקורות בכתובים,⁵ פרט לסיפור העקידה, הניסוח הוא: 'להעלות עולה', וכך הוא מופיע בכל הרבדים של לשון המקרא: בחוק, בסיפור ההיסטוריוגרפי, בנבואה ובספרות החכמה; הוא מופיע בספרים המוקדמים כבספרים המאוחרים, ומשמש גם בספר בראשית.⁶

יתירה מזאת, כל הצירוף 'להעלות עולה' בנוי בתבנית קבועה שיש רבים בדומה לה, שבה המושא הפנימי, 'עולה', בנוי כמושא ישיר ולא כמושא עקיף, ונגזר מן הנשוא אליו הוא קשור, ומבחינת התוכן מיותר⁷ ואינו בא אלא להדגשה.⁸ ביטויים נוספים הבנויים באופן דומה: "ויחרד חרדה", "ויצעק צעקה" (ברא' כז: לג-לד), "פחדו פחד" (תה' יד: ה), "איצץ נא עצה" (מל"א א: יב), "חטא חטאה" (איכה א: ח) ועוד.

על הבחנה לשונית זאת מבוסס המדרש, שמצביע על המילכוד הלשוני שבו עיקר הניסיון. ראשוני המדקדקים היהודים בימי הביניים, ר' סעדיה גאון ור' יונה אבן ג'נאח, אמנם הבחינו בתופעה הלשונית,⁹ אך לא מיצו את המשתמע ממנה.¹⁰

כאשר שומע אברהם את הקול הנבואי המלים ברורות¹¹ אך לא משמען, שהרי לא קיים ביטוי בעברית 'להעלות לעולה', ואברהם עושה כמיטב הבנתו כדי לבצע את הצו האלוקי. לשם כך הוא מכוון את פעולותיו לפי האפשרויות הפרשניות השונות של אות היחס ל':¹² בתחילה הוא מקיים **והעלהו למען העולה** או **בקשר לעולה**:¹³ יצחק נתבע לעלות לראש "אחד ההרים" ברגליו כשעל כתפיו עצי העולה, ובכך הוא פועל למענה; בזאת אברהם מקיים גם **והעלהו אל מקום העולה**. אך מקום העולה הוא לא רק ראש ההר אלא גם ראש המזבח, ולכן אברהם מוסיף לפעול, ובניגוד למקובל בקורבנות בעלי חיים, אין

⁵ קרוב לחמישים פעם.

⁶ ויבן נח מזבח לה' ויקח מפל הבהמה הטהורה ומפל העוף הטהור ויצל עלת במזבח (בר' ח: כ).

⁷ ראה במ' כב: ב: "ויצטב בלך כאשר דבר בלעם ויצל בלך ובלעם פר ואיל במזבח" (ועוד).

⁸ ראה ספר הדקדוק של גזוניס סעיף p 117. הוא הדין בביטוי המקביל: 'לזבוח זבח', שגם בו המלה 'זבח' מיותרת ולפעמים הפעולה מתוארת בלעדי המושא הפנימי: "ויהי היום ויזבח אלקנה ונתן לפננה אשתו ולכל בניה ובנותיה מנות" (שמו"א א: ד).

⁹ ראה א' שלוסברג, "למקומה של עקדת יצחק בפולמוסו של רס"ג נגד האסלאם", בתוך אברהם אבי המאמינים, ובייחוד ע' 124-126.

¹⁰ לא מדויקת היא גם הביקורת שניתנה לפירושה. שלוסברג (ראה הערה 10) אומר (ע' 128-129), שפירוש זה גם רחוק מפשוטו של מקרא וגם יוצר בעיה תיאולוגית, כיצד יתכן שנביא אינו מבין נבואה הנמסרת לו. ולא היא, כפי שנראה בהמשך.

¹¹ נזכור את ההתגלות לשמואל בשמו"א ג, בה הוא שומע בבירור, כדבר איש לרעהו, את הקריאה האלוקית.

¹² ראה ערך ל' במילון המקראי BDB, סעיפים 1-3,5.

¹³ ראה ספר הדקדוק של גזוניס סעיף n 117.

הוא שוחט את בנו על הקרקע ואחר כך מעלהו להקטרת איבריו על המזבח, אלא **מעלהו** ועוקדו ומניחו **חי ממעל לעצי העולה**.¹⁴ רק לבסוף אברהם בוחר באפשרות שהל' באה במקום 'את', או במשמעות **לשם עולה** (ראה גם שאלת יצחק: "ואיה השה לעלה?"), והוא עומד לשחוט את בנו ולהקריבו כקרבן עולה. מאחר שמלאך ה' מנע ממנו לקיים את הפרשנות הזאת לציווי האלוקי, אך אישר עם זאת שאכן אברהם פירש נכונה את דבר ה'. (השווה את "כִּי עָתָה יִדְעָתִי כִּי יֵרָא אֱלֹהִים אֶתָּה וְלֹא חֲשַׁכְתָּ אֶת בְּנֶךָ אֶת יְחִידְךָ מִמֶּנִּי" (פס' יב) עם "קָח נָא אֶת בְּנֶךָ אֶת יְחִידְךָ (פס' ב'), נוטל אברהם את האיל "ויעלהו לעלה תחת בנו", ומבצע את הצו עד תומו, גם לפי הפרשנות המחמירה ביותר של הביטוי. הקרבת האיל מבטאת אפשרות פרשנית נוספת, בה הביטוי מתחלק לשניים: "והעלהו שם" - ולכן הבן מוגבה למעלה, אך **לעלה** אלהים יראה' קרבן אחר "על אחד ההרים".¹⁵

הניסוח המיוחד של הציווי הוא המעצים את הניסיון מעל כל ניסיון שמישהו התנסה בו אי פעם. אותו שטן המנסה לפתות את אברהם, לפי הציור של המדרש,¹⁶ היה לו סיכוי גדול יותר להצליח כאשר נחש הספק מכרסם בלב: האם הבין נכונה את דבר ה', או שמא הוא עומד לאבד במו ידיו את בנו, הדבר היקר לו מכל, מתוך טעות הבנה? ויתרה מזאת: אם יתברר שטעה בפירוש דברי ה', הרי איבד במעשיו גם את אמונתו הנכונה, בכך שייחס לא-ל המרומם והנעלה מחשבה כה שפלה, כאילו הוא אחד מאלילי השווא והשקר הצמאים לדם אדם: היש לך ניסיון גדול מזה?¹⁷

גב' יונה בר מעוז
המחלקה לתנ"ך

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

¹⁴ על הבחנה זאת עמד ישראל אריאל ב'**להבה**', גליון לפרשת שבוע, פרשת 'וירא', תשס"ג.

¹⁵ אין להתעלם מן העובדה שהביטוי 'והעלהו לעלה' מפוצל, כי באמצע נוספה מילת "שם".

¹⁶ ראה תנחומא וירא כב; בראשית רבה נו, ד.

¹⁷ בהרצאתו המעמיקה באוניברסיטת בר אילן בליל כו באדר א' התשס"ג העלה פרופ' אלעזר טויטו הצעה מעניינת נוספת להבנת הניסיון. הוא פירש אותו כספק שמטיל אברהם עצמו בעומק אמונתו: האם יהיה הוא מוכן לתת את היקר לו מכל למען אמונה זאת? להצעה זאת נוסף, שאברהם אינו יכול במקרה זה להשתחרר מן החשד, שמא אמונתו שהא-ל אינו חפץ בקורבנות אדם נובעת מנגיעה אישית שיש לו בדבר. על כן משמעותית היא הצגת תגובת אלקים לנכונותו כקריאה שבאה פעמיים **מן השמים** (ראה בר' כב: יא, טו), בשעה שהדרישה להעלות את יצחק לעולה כמו נובעת מעמקי נשמתו של אברהם, אך אין בה וודאות חיצונית. לפי הדירוג הנבואי של רמב"ם במו"נ ב,מה הקריאה האלוקית להעלות את יצחק לעולה היא בדרגה ארבע, בחלום הלילה, בשעה שמניעת הקרבתו היא ביום בדרגה אחת עשרה, דרגת השיא בנבואה, פרט לנבואת משה רבנו שהגיע לדרגה שתים עשרה.

